

gekenschetst. Na een eerste verkenning van het onderzoeksgebied, die voor een deel op literatuurstudie is gebaseerd, selecteren de onderzoekers een vijftal religieuze groeperingen. Deze worden onderzocht middels een participerende observatie, aangevuld met een beperkt aantal diepte-interviews. Dit leidt tot beschrijvingen van de Pinkstergemeente, de Church of Pentecost, de Gemeente der Zevende Dags Adventisten, de Evangelische Broedergemeenschap en de Moskee Taibah. Geconcludeerd wordt dat de religieuze participatie een positief effect heeft op het welzijn van de gelovigen. Ze bieden kaders om problemen op te lossen en ze compenseren het gebrek aan maatschappelijke status. Over het algemeen hebben de beschreven religieuze gemeenschappen ook een positief effect op het maatschappelijk functioneren van de leden. Ze moedigen aan tot gedrag dat bijv. de kansen op de arbeidsmarkt vergoot. Ze hebben een disciplinerende werking. Daar staat tegenover dat sommige van deze groeperingen, vooral de Christelijke opwekkingsbewegingen in het particuliere vlak ook kansen op participatie frustreren. Zo hield iemand bijv. op fotomodel te zijn, omdat dat niet past bij een Christelijk leven. Gelukkig nuanceren de auteurs hier tussen de verschillende opwekkingsbewegingen. De studie sluit af met een beschrijving hoe de onderzochte groeperingen proberen een rol te spelen in het plaatselijke stadsbestuur. Het stadsdeelbestuur speelt te weinig creatief in op de mogelijkheden en kansen op sociale vernieuwing die de religieuze groeperingen bieden. Het gaat bij deze studie om een bescheiden maar aardig voorbeeld van wat kwalitatief sociaal-wetenschappelijk godsdienst onderzoek kan opleveren: een pregnant beeld van een plaatselijke situatie, waarbij het niet gaat om de representativiteit, maar om analytische diepte en menselijke details.

Meerten B. ter Borg

L. Laeyendecker, *Bedreigde cultuur; Over moderniteit, wetenschap en religie*, Kampen, Kok, z.j.; 211 pp., f37.50, ISBN 84775.

In dit heldere boek geeft de nestor van de Nederlandse godsdienstsociologie een overzicht van de moderne cultuur-kritiek, waarbij aan de rol van de godsdienst een grote plaats is toegekend. Het boek bevat een aantal thema's die in de godsdienstsociologie als hoofdthema's gelden, of dat zouden moeten doen. Te denken valt hier aan de hoofdstukken over de religieuze wortels van bepaalde kenmerken van de moderne cultuur, zoals het individualisme en het arbeidsethos. Over de vraag of ook het vooruitgangsidee Christelijke wortels heeft, laat Laeyendecker ons in het onzekere. Fraai is ook de beschrijving van het verdringen uit de wetenschap van levensbeschouwelijke en ethische noties. Laeyendecker spreekt hier van 'ontgrenzing van de nieuwsgierigheid'. Die ontgrenzing is uiteraard betrekkelijk, omdat zij gepaard gaat met nieuwe taboëeringen: nl. van die religieuze en ethische vragen. Om deze vragen is het Laeyendecker uiteindelijk te doen. Zij dienen weer een rol te gaan spelen met betrekking tot de wetenschap. Het boek loopt dan ook uit op een pleidooi voor nieuwe vormen van spiritualiteit om aan de huidige dominantie van het denken in termen van economische groei, efficiëntie en effectiviteit een halt toe te roepen. Dit boek, dat tot stand kwam in samenwerking met het multi-disciplinair centrum voor kerk en samenleving (MCKS) bestaat goeddeels uit een bewerking van eerder, verspreid gepubliceerd materiaal.

Meerten B. ter Borg

Het postmoderne nog eens uitgelegd

Juist omdat zoveel geschreven wordt over postmodernisme, kan er behoefte zijn aan een inleidend artikel. Men hoort namelijk van allerlei implicaties, maar weet niet goed (meer) waarvan. Dat is althans mijn ervaring in gesprekken met (vooral niet-filosofische) academici: zij zouden er graag meer van weten. Voor hun informatie is dit artikel bedoeld: een soort geordend overzicht, met op het eind enkele kanttekeningen.

1 *Het esthetisch postmodernisme*

Bij 'modern' in de term 'postmodernisme' moet men twee betekenissen onderscheiden: een esthetische, dus de kunst betreffend, en een filosofische. In esthetische zin slaat 'modern' op de avant-garde in onze eeuw, in de filosofische zin betekent 'modern' de tijd na 1600, meer bepaald de Verlichting, dus de achttiende eeuw. Wat de zaak compliceert is dat de twee betekenissen samenkomen bij degene die in 1979 de term 'postmodernisme' invoerde in de filosofie, namelijk de in 1924 in Versailles geboren filosoof Jean-François Lyotard, die tot 1987 in Parijs esthetiek doceerde, de leer van het schone en van de kunst.

Het esthetisch postmodernisme gaat vooraf aan het filosofische. De term 'postmodernisme' werd in 1969 ingevoerd in de literatuurwetenschap, kort daarna in de architectuur. Tevoren kwam de term wel sporadisch voor, maar zonder geschiedenis te maken¹. Het was de tijd waarin de avant-garde van de moderne kunst doodliep, die serie van over elkaar heen buitelandse stijlen met telkens nieuwe vormgevingen door artiesten die – zo zij al niet de burgerij wilden choqueren, zoals in het geval van dadaïsme en surrealisme – met hun nieuwe vormen bestaande clichés wilden doorbreken; men denke aan het expressionisme, kubisme, constructivisme, neo-expressionisme, cobra, enzovoort. Die avant-garde ging ten onder aan haar eigen succes: de burgerij raakte eraan gewend en nam hun produkten netjes op in musea en cursussen over kunst. De esthetische codes waren intussen wel zo'n beetje doorbroken: een nogal elitair karwei, weinig gericht op de gewone man. Op die situatie haakte Leslie Fiedler aan met een essay in *Playboy* (december 1969): 'Cross the Border – Close the Gap'. Hierin

---

¹ W. Welsch (Hg.), *Wege aus der Moderne: Schlüsseltexte der Postmoderne-Diskussion*, Weinheim 1988, 7-8.